

TÓTH ANDREA

„Bukott eszmék”

Zichy Antal naplótöredéke 1862-ből

1861 nyarán a tizenkét éves abszolutizmust megszakító rövid alkotmányos intermezzónak, a magyar országgyűlés megnyitásával feltámadt reményeknek az uralkodó augusztus 22-i feloszlató rendelete vetett véget. A megegyezés nemzet és királya között nem jött létre. Az országra ismét nehéz idők köszöntöttek – a Schmerling provizórium évei. Bécs a polgári alkotmányosságot ünnepelte, miközben Magyarországon még a rendiségből maradt önkormányzati jogokat (meggyűlések tartása) is eltiltották. Sokatmondó a kortárs, Kecskeméthy Aurél Schmerlingről adott – kétségtelenül elfogult, de szemléletes – jellemzése: „Austriai típus .... hozzászokott kis körben az engedelmességhez, azaz, hogy neki engedelmeskedjenek; s kormányzati eszközei kicsinyességét **erélylyel** véli pótolhatni ..... a hivatalszobák és officiosus szalonok mérvadó eszméin kívül nem ismer természeti erőket .... Az ujkor hive vallott elvei; de a régié gyakorlat s megszokás által.”¹

Magyarország ismét a passzív ellenállás stratégiáját választotta. Bár az újabb önkényt nagy elkeseredéssel fogadta a közvélemény, reménykedtek abban, hogy az osztrák politika ismét hajótörést fog szenvedni. Az a meggyőződés kerekedett felül, hogy amit nem sikerült megvalósítania Bachnak, még kevésbé fog sikerülni Schmerlingnek. Az új abszolutizmus végeredményben nem lehetett más, mint elődjének torz felújítása. A Schmerling által meghirdetett „wir können warten” jelszót korántsem támasztotta alá az adóemelésekkel sem orvosolható krónikus pénzügyi hiány, a gazdasági depresszió jelentkezése és az európai látóhatár újrafelhősödése. Az összbirodalmi centralizmus ismételt politikája már a kezdetén sem volt teljesen sikeres, hiszen a magyarok mellett a Lombard-Velencei Királyság kongregációja is a távolmaradás mellett döntött, így csak csonka birodalmi tanács ült össze.² Idővel pedig sorra elhagyták az üléseket a cseh, morva és a lengyel képviselők is, ami korántsem erősítette Schmerling helyzetét. Egyes területeken azonban kétségtelenül tudtak sikereket is felmutatni, így például az 1863 nyarára Nagyszebenbe összehívott erdélyi országgyűlés – a magyar képviselők távollétében – törvénybe iktatta mind az októberi diplomát, mind a februári pátent, és küldötteket választott a birodalmi tanácsba, fokozva ezzel a magyar politikai vezetőréteg elszigeteltség érzését. A dinasztikus-abszolutisztikus centralizmust képviselő udvar és az alkotmányos centralizmust képviselő osztrák-német liberális mozgalom azonban csak az összbirodalmi centralizmus tekintetében állt közös platformon, s ez előrevetítette a később jelentkező konfliktusokat. A provizórium bevezetésekor senki sem számított Magyarországon annak hosszú életűségére, s az új országgyűlés összehívásának híre minduntalan fel-felröppent a sajtóban. Nem véletlen, hiszen az országgyűlést feloszlató uralkodói rendelet is ígéretet tartalmazott erre nézve. Schmerling hajlott is rá, mert egyfelől az önkényuralom gyakorlata csorbát ejtett sokat fitogtatott alkotmányosságán, másrészt úgy számított, hogy ha a pesti országgyűlés megtagadja a képviselők küldését a Reichsratba, akkor a februári pátens idevágó rendelkezése alapján közvetlen választásokkal kierőszakolhatja a „csonka parlament” sorainak feltöltését. A magyar kormányzások vezetői azonban erről eltérő véleményt vallottak, az országgyűlés késleltetését kívánták mindaddig, míg remény nem lesz egy kompromisszumra kész többség kialakítására.³

Deák Ferenc megítélése szerint e helyzetben még nem érett meg az idő a köze-

ledésre, ő egyelőre hallgatott. Egyetlen politizálási mód létjogosultságát ismerte el: a nem politizálását. Az udvarban ekkor még nem volt meg a hajlandóság, hogy az októberi és februári alapról lelépjének, a liberálisok számára viszont 1848 jelentette az egyetlen elfogadható utat. Deák egy későbbi, 1868-as beszédében így érzékeltette álláspontját: a politikában „mindent a maga idejében kell tenni, s a gyümölcsöt leszakítani csak érett korban kell, s míg hátra lépni soha egy lépést sem szabad, az előrelépés csak akkor engedhető meg, ha tudjuk, hogy a körülmények által vissza nem lökötünk.”⁷⁴ Úgy látta, a helyzetnek először Ausztriában kell megváltoznia. Mihelyt a körülmények úgy kívánják, ha a magyarok nem is közelednek, ők fognak adni, vagy legalábbis ígérni, de ha a körülmények jobbra fordulnak, akkor a kérésre sem adnak. Somssich Pál így emlékezett vissza Deák álláspontjára: „A passzív magatartást és minden köztevékenységtől való visszavonulást hitte az egyetlen helyes és hatalmas eszköznek, mely a körülmények fordultával hazánkat törvényes jogi alapjára ismét felemelni képes lehet: minden más actió szerinte csak compromittálhatta ezt, Deáknak ily határozott nyilatkozatai tartották vissza az akkori sajtót (jelesen Kemény Zsigmondot) a conservatívek memorandumának kedvezőbb megbeszélésétől.”⁷⁵ Kemény az általa szerkesztett Pesti Naplóban tehát kiadta a Deáktól átvett jelszót: „Amiről nem kérdenek, ne felelj!”⁷⁶, s ez volt az irányadó a liberális tábor tagjai számára.

A látszólagos mozdulatlanság mögött ugyanakkor folytatódott a kiútkeresés. Nem minden politikai erő értett egyet Deák helyzetértékelésével. A programalkotás szemponja jellemezte az országot, mindenekelőtt a konzervatív oldal jeleskedett a röpiratok kiadásában.⁷⁷ Ebbe a vonulatba illik bele a Kovács Lajos és Zichy Antal nevéhez fűződő kezdeményezés is (bár Zichy Antal maga a „szabadelvű-conservatív” jelzõt szívesebben alkalmazta elképzeléseire, mindig éles határt húzva a mérsékelt és a visszaható politika között). Kétségtelen, hogy a megvalósulásig ekkor ezen programok egyike sem jutott el, mégis szerepük nem elhanyagolható a kiegyezés előkészítésében.

Az általunk közölt napló szerzője, Zichy Antal (a neves festő, Zichy Mihály bátyja) nem tartozott korának vezető politikusai közé, de a korabeli magyar közélet aktív résztvevője volt. Életében a politika jelentős szerepet játszott. Édesanyja szavaival élve: „Antal öröként, politikusként az ország bolondja lett, Mihály, a művész pedig a világ bolondja.”⁷⁸ A köznemesi ifjakra jellemző pályát futotta be: jogi tanulmányai befejezése után megyei állást vállalt, mosoni aljegyző, majd tiszti főügyész lett. Az országos politikai élettel való ismerkedést patvaristaként Szentkirályi Mór és Somssich Pál mellett kezdte, így a legjobb ösztönzéseket kapta ahhoz, hogy bekapcsolódjon a reformkor politikai küzdelmeibe. Somssich kísérőjeként részt vett az 1843/44-es országgyűlésen, az 1847/48-as diétán már mosoni követként volt jelen. A népképviselői országgyűlésre is képviselővé választják, Debrecenben a „békepárt” soraihoz csatlakozott. A szabadságharc bukása után oroszvári birtokára vonult vissza. Haditörvényszék elé állították, állandó tartózkodási helyéül a családi birtokot, Zalát jelölték ki számára. (Mozgásszabadságának korlátozása alól 1854-ben mentették fel.) Gazdálkodott, megrendült anyagi helyzetének helyrehozása kötötte le energiáit. A politikai hallgatás e kényszerű időszakában figyelme a művészet felé fordult, öccse példáját követve festészetet tanult Bécsben Waldmüllernél. (Szülőfalujának, Zalának templomában mindmáig látható az általa festett oltárkép.)⁷⁹ Újabb közszereplést csak az alkotmányos élet újraéledésével, 1860-tól vállalt: Somogy vármegye jegyzője, majd a tabi kerület országgyűlési képviselője lett 1861-ben. A provizórium alatt nem töltött be tisztséget, hazatért zalai birtokára és a Somogy megyei gazdasági egyletben Somssich Pál mellett tevékenykedett. A provizórium időszaka alatt írt röpirataival hozzájárult a közjogi kérdések tisztázásához: A kérdéshez (1861); Magyar szabadelvű-conservatív politika (1862); Csonka miniszterium, mint közvetítő (1866). Rendszeresen jelentkezett cikkekkal a Pesti Nap-

ló, majd 1865-ben az Idők Tanúja hasábjain. Az 1865/68-as országgyűlésen ismét ott találjuk a képviselők között, több cikluson át tagja volt a képviselőháznak, majd a főrendiházban kapott helyet. Szerepelt különböző bizottságokban előadóként és szakreferensként, az 1868-as népoktatási törvény egyik alkotója. 1869-től másodmagával a Nemzeti Színház élére került, öt hónapig látta el e tisztséget. 1869-től 1872-ig tanfelügyelő Budapesten. A Magyar Pedagógiai Társaság tiszteletbeli taggá fogadta az oktatás korszerűsítésében való részvételének elismeréseként. Nagy szerepet vállalt a fővárosi tanítók segélyegyletének megszervezésében, az egyesület működését 1884-ig irányította.¹⁰

Szépirodalmi munkásságot is folytatott: 1849-ben Debrecenben Jókai Esti Lapok-jának munkatársa volt, kisebb költeményeket, cikkeket írt a Honderű, az Életképek, a Koszorú számára. Lefordította Macaulaynak az angol történelemről írt munkáit, drámatrilógiát írt az angol történelem nagy személyiségeiről. (Stuart Mária /1865/, Strafford /1865/, Cromwell /1866/) 1866-ban a Kisfaludy Társaság tagjává fogadta, 1868-ban a Szónoklatról című értekezésével foglalta el székét. A Magyar Tudományos Akadémia is tagságával tisztelte meg 1870-ben. A nyolcvanas években Széchenyivel foglalkozott (akinek nagy tisztelője volt ifjúkora óta), megírta életrajzát, kiadta és jegyzetekkel ellátta műveit. 1898-ban hunyt el, Budapesten.

Személyiségének alapvető jellegzetessége egyfajta visszafogottság, sokszor már túlzásig fokozott bizonytalanság. Mély pesszimizmus, komor rezignáltság, önmagával és munkájával szembeni lekicsinylés húzódik végig 1890-ben írt visszaemlékezésén is, amely kéziratban maradt ránk: „...nem tettem semmit, említésre méltót. Mindig csak készültem hozzá. Nem mutathatok fel semmi sikert, mi az emberek legnagyobb részénél egyedüli mértéke minden érdemnek. Nem adhattam ki magamból, vagy csak vajmi parányit mindabból, ami bennem rejtett.”¹¹ Végredeletében egy derékban letört gránitoszlopot kívánt sírkövéül, jelképéül „legjobb szándékkal megkezdett, de célt tévesztett földi pályámnak”.¹²

Nézetei, melyek liberális és konzervatív elemeket egyaránt ötvözték, nem tették lehetővé, hogy fenntartás nélkül valamelyik táborhoz csatlakozzon, így mindvégig periférikus szerepre predesztinálták őt. Már a negyvenes években jellemzi őt e kettősség: „Magamban igazat adva az ellenzék reform-programjának, s különösen forrón ohajtva Eötvösök s a centralisták eszméinek megvalósulását, mindezek legnagyobb akadályait ama „török-szakad” politikában láttam, melyet azon időben Kossuth a szenvedélyek folytonos felizgatásával, az ellenzékre s az országra reá erőltetett .... Ifju ésszel bár, szorosan különválasztottam az igazi haladási kérdéseket az izgatásra szánt pártkérdésektől, a békés átalakulást a felforgatástól. Ehhez képest hol ide, hol oda szavaztam.” – írja visszaemlékezéseiben. Tisztelettel kell adóznunk bátorságának, amellyel – minden belső elbizonytalanodás ellenére – mindig nyíltan vállalta a többségtől adott esetben eltérő álláspontját is. Egy 1866-os röpiratának¹³ mottójaként Themisztoklészt idézi: „Üssetek, de hallgassatok meg.” (1890-ben majd úgy értékeli, e mondat elejének megvalósulását élérte, de a végét annál kevésbé.) E mű első fejezetében hosszabb gondolatmenetet szentel a közvetítő szerepnek (nyilvánvalóan saját helyzetét jellemezve), s úgy látja, nincs ennél hálátlanabb feladat. „Az ötödik kerék a kocsiban, mely nem forog a kerékvágásában, s csak kevesek tudják, hogy mégis kiegészítő része az egész járműnek.” A közvetítőt bárki szabadon bánthatja, nem védi meg senki; erényeit senki sem ismeri el, ám hibáit mindenki megrója. „A közvetítő tehát, mindenkitől elhagyatva, s külhatására nézve saját énjéből is kivetköztetve, a maga erénye köpenyébe burkolózik s magába zárva várja ki az időt, mely az eszméket, mik benne idő előtt fakadoztak, megérleli.”¹⁴

Több szempontból is érdekes adalékokat szolgáltatnak számunkra 1862-ből

származó feljegyzései, betekintést adva e „néma ellenállás” korszakában tovább folytatódó „kiegyenlítési” próbálkozásokba. Zichy Antal azok közé tartozott, akik nem értettek egyet a deáki mozdulatlanság politikájával, kétségek között bár, de a kezdeményezés pártján állt. „A merev passivitást, az örökös hallgatást, melyet legolvasottabb lapunk, a Pesti Napló, évek hosszú során át parancsszó gyanánt követett, nem tartottam sem kielégítőnek, sem célravezetőnek.” – emlékezik vissza önéletírásában. Egyenest következett ez abból, hogy a magyarság jövőjét csak egy módon tudta elképzelni, mégpedig az ausztriai birodalom részeként. Az országgyűlésen, 1861. május 28-án tartott nevezetes és vihart kavarázó beszédében alaptételként nyíltan ki is mondta: „Részemről sohasem átalom népszerűtlen eszméket is fejtegetni, s így most is ki merem mondani azon régi s újabb időben sem változott meggyőződésemet, miszerint én mint magyar ember az osztrák birodalom felbomlását egyáltalában nem óhajtom.”¹⁵ Ennek megfelelően felirat vagy határozat kérdésében a maga részéről a felirat mellett foglalt állást.

Alaptétele az országgyűlés feloszlása után is az maradt, hogy a kompromisszumos politika útjára kell visszatérni. Ehhez elengedhetetlennek tekintette egy „kiegyenlítő”, konzervatív párt megalakítását. „A mozgató erő ellenében, melyet a haladási ... párt képvisel, igen szükséges, hogy legyen egy fenntartó erő is, melynek a mérsékelt vagyis conservatív ... párt felel meg” – írja naplójában. Egy konzervatív párt létrejöttének igénye Kecskeméthy Aurélnak az 1861-es év eseményeit elemző munkájában is megjelent, aki többek közt az országgyűlés kudarcának egyik okaként is ezt jelölte meg: „A conservatív elemek ziláltságában senki sem beszélt szíve szerint, senki se tevő meg kötelességét ... A higgadt conservatív elemek organisatioja, s így egy compact közvetítő párt létrejötté volt az ország égető szüksége. Ennek híján mindenki magára hagyatva, egyedül állva hasztalan emelte föl szavát, ha bátorsága volt, elhangzott az a zajos chorusban .... Vannak közvetítő férfaink, de nincs közvetítő párt.”¹⁶ 1862 júniusának második felében (különösen az osztrák sajtóban) sokszor említették egy magyarországi kormánypárt alakításának tervét.¹⁷ Zichy maga is igyekszik a környezetében lévő politikusokat cselekvésre ösztökélni, tárgyal Sennyey Pállal, Ürményi Józseffel, Somssich Pállal, ám e kísérletek nem vezettek eredményre.

A napló által tárgyalt 1862-es közvetítési kísérletben Kovács Lajos volt Zichy Antal partnere. Kovács Lajos az 1840-es években Széchenyi mellett dolgozott a Tiszaszabályozás munkálataiban, majd 1848-ban a közlekedésügyi minisztérium osztályfőnöke. Debrecenben a békepárt egyik fejeként vált ismertté. Munkatársa volt Jókai Esti Lapok-jának, akárcsak Zichy. Ő az igazi kezdeményező, ő utazik, tárgyal, Zichy habozva követi. A program aláírásakor is ezt írja naplójában: „úgy éreztem .... magam, mintha éppen a halálos ítéletemet írtam volna alá.”

Felveszik a kapcsolatot a kormányzat képviselőivel. Kovács Lajos Bécsben tárgyal Forgách kancellárral, Eszterházy miniszterrel, Pálffy helytartóval. Biztatónak látja a helyzetet, reméli, hogy sikerül elérni az országgyűlés összehívását. Programjukat a sajtóban is közzétették, a Pesti Hirnök jelentette meg 1862. június 22-én, „Nyilatkozat és még valami” címen. Berzeviczy Albert Az absolutismus kora Magyarországon című munkájában úgy értékelte azt, mint az „egyedüli mozzanat[ot], ami a kölcsönös közeledés érdekében való zászlóbontásnak volt minősíthető”.¹⁸ Kemény a nyilatkozatot átveszi lapjába, a Pesti Naplóba¹⁹, majd részletes elemzésére vállalkozik.

Nem személyesen Deák ellen irányul kritikájuk: „Az öreg Deákot, mint ezt neki egy alkalommal meg is mondtam, a nagy haranghoz hasonlítom, mely csak ünnepélyes alkalmakkor szólhat meg, s ekkor döntő hatással; de mi, többi apró harangok egyremásra csilingelhetünk az ügynek minden ártalma nélkül.” – írja Zichy 1890-es visszatekintésében. Ám mindketten elvetik a „bölcs némaság” taktikáját. A cikkben be-

jelentik, hogy „készek volnánk az uralkodó politika, t.i. a passzivitás teréről lelépni ... mi nem nagy rokonságot érzünk a tagadás szelleméhez, s örömezt lépnénk a pozitivitás terére”. Leszögezik, hogy „nekünk Ausztriával van jövőnk, kívülé nincs.” Tárgyalásokat kell kezdeni, biztosítani mindkét fél alapvető céljait: Ausztriának a belső stabilitást nagyhatalmi állásához, Magyarországnak pedig be kell látnia, hogy a szövetség korábbi autonómiáját érintő áldozatokkal jár. De „az áldozat több ne legyen, mint épen szükség, s ez egyenlő s kölcsönös legyen”. Ha ezt elismerik a felek, ezzel eljutottak a „közös ügyek” elméletéhez. Szerintük ezek létét már a 48-as törvények is elismerték (hiszen pl. nem volt külügyminiszter az első felelős magyar minisztériumban), csak „szabatosan formulázni” a jövőre bízták. A két ország szövetségét most új alapokra kell helyezni, ezért szükséges „szabatosan körvonalaizni a közös ügyek határait és feltálni a közös kezelés és egyetemes vezetés megnyugtató formáit”.

Kemény Zsigmond Kovács Lajos és Zichy Antal kritikáját nagyon komolyan vette, és egész cikksorozatot szentelt álláspontjának védelmére²⁰. Arra hivatkozott, hogy a Deák-párt az elmúlt időkben „kibeszélte magát”, s most, úgy látszik, azok jutnak szóhoz, akiket a közvélemény korábban „paralizált”. Deák híveinek álláspontját mindenkinek módjában állt már meghallgatni: „a vitatkozástól csak ott tartózkodunk vissza, hol részünkről a vita vagy azért szükségtelen, mert nézeteink úgy is ismereteseek, vagy azért, mert most nem részletezhetők”. Védte a passzivitás politikáját, és igyekezett minden egyezkedési akció időszerűtlenségét kimutatni. Áttekintette az abszolutizmus tizenkét éves történetét, és megállapította, hogy a februári pátenz kétségtelenül bizonyos alkotmányos formában igyekezett az egységesítést végrehajtani. A nyilvánvaló célzat azonban a birodalmi tanács hatáskörét birodalmi parlamentté duzzasztani s a magyar országgyűlést mint elavult dolgokkal foglalkozó kis, jelentéktelen tartományi diétát elsorvasztani. Ez az út Kemény szerint végső soron az olmtüzi alkotmány által felvázolt birodalom felé vezet. Ezért nem lehet a Reichsrattal egyezkedni, ki kell tartani szilárdan a közjogi álláspont mellett, a magyar alkotmányos intézményeket csak így lehet megvédeni.²¹

Kovács Lajos cáfolatot jelentet meg a lap hasábjain, szerinte a különbség, mely őket Keménnytől elválasztja, csak az, hogy ők mozogni akarnak, tervezni, próbálni valamit, aminek még nem forrt ki a módja, keresik a közös ügyek körülírását, s a túloldaltól is közeledést remélnek, főleg mióta a „jogeljátszás” hánytorgatásával felhagytak – ellentétben Keménnyel, aki minden közeledési kísérletben a birodalmi tanácsba való beolvasztás rémét látja.²²

A vitában Keménynnek váratlan szövetségese támadt, magának Schmerlingnek a személyében, aki mintegy fölbátorodva a közeledési kísérleteken, reményét fejezte ki a birodalmi tanács június 26-i ülésén, hogy nemsokára a birodalom összes országainak képviselőit fogja ott együtt láthatni, s kijelentette, hogy ez csak a császártól kapott alkotmány alapján lehetséges, s ahhoz a kormány szigorúan ragaszkodik.

Zichy júliusban röpiratban foglalja össze nézeteit. (Magyar szabadelvű-konzervatív politika. Pest, 1862.) Ebben sok oly gondolatát nyomtatásban megjelenteti, amit addig csak naplójával osztott meg, nem egy részletet szó szerint átvesz belőle. Vitázik Szentiványi Vince 47-es ihletésű röpiratával („A magyar nemzeti politika helyes iránya.” Bécs, 1862.). Szerinte a birodalmi kapocs fenntartása avagy az 1848-as törvények érvényességének elismerése nem két, egymást kizáró alternatívaként jelentkezik. Szentiványit nem konzervatívnak, hanem „visszahatónak” titulálja. Azzal (a konzervatív Pesti Hírnökben is széles körben hangoztatott) nézettel sem értett egyet, hogy a felelős minisztérium és a magyar nemzeti közvélemény előtt oly nagy becsben álló megyei önkormányzat ellentmondana egymásnak. „Kár a szerzőnek a municipalis szabadságot az alkotmányos szabadsággal ellentétbe állítani” – írja –, „a municipalis szabadság

szintoly jól megfér a független felelős minisztériummal, mint rosszul megfér a nem felelős és nem is független magas dicasteriumokkal”²³ – szúrja oda a régi rendszer idealizálóinak.²⁴

Végül rátér az általa végigjárhatónak ítélt útra. Úgy véli, mindkét félnek engednie kell. Fejezetcímnek is ezt választja: „Revideáljunk mi is, ti is.” 1848 revíziójának sine qua non-ja a februári alkotmány revíziója. Az előzőt módosítani kell úgy, hogy az megfeleljen a birodalmi kapocs fenntartása igényének, biztosítsa Ausztria nagyhatalmi állását, és elismerje a közös érdekek létét. A Lajtán túl viszont Magyarország önállóságának kell engedményeket tenni, feladni a Reichsratba való bekényszerítés elképzelését. Ezt a módosítást Magyarországon csakis egy minisztériummal lehetne véghezvinni, hiszen 1861 bebizonyította, hogy egy 47-es alapokon álló kormánnyal ez nem valószínűsíthető meg.

A közvetítési kísérlet október 16-án zárult le véglegesen, amikor Schmerling szükségesnek látta a Reichsrath pénzügyi bizottságában világosan kijelenteni, hogy bár a magyarok szeretnek terveket kovácsolni, a kormány azokról tudomást sem vesz és senkivel sem tárgyal, mint ahogy nincs is kivel tárgyalnia, hanem megmarad változatlanul álláspontján. Bár az államminiszter ezzel semmi újat sem mondott, a bécsi porosz követnek mégis az volt a benyomása, hogy ez a nyilatkozat rontotta meg az 1862 őszi a kiegyezés felé hajló hangulatot és készséget úgy Magyarországon, mint Ausztriában.²⁵

Zichy a következő országgyűlés összehívásáig visszavonult az országos politikától, Kovács Lajos viszont nem fejezte be e téren való működését. Egy névtelen röpiratban ő is hamarosan közzétette elképzeléseit (A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862.). Ebben a Széchenyi István emlékének ajánlott írásban sajátos megfogalmazását adja a 60-as évek magyar konzervatív ideológiájának. A Habsburg Birodalom és benne Magyarország hivatásának azt tekinti, hogy Kelet-Európát védelmezze „a nyugoti szabadsági és nemzetiségi eszmék corrosiv hatásai ellen ... Nekünk ennél fogva a nyugat eszméit nem átvenni, de saját szerű, s egészen különböző viszonyunkhoz képest, mint gróf Széchenyi mondá, assimilálva átalakítanunk kell.” Jól látja, hogy a polgári átalakulást nem lehet feltartóztatni, de véleménye szerint az importált eszméket és intézményeket a befogadó ország és társadalom történetileg kialakult viszonyaihoz kell alkalmazni: „Különben az új eszmék behatását gátolni lehetetlen ... de azok a mese megifjító bájitalának természetével bírnak. Mérsékkel használva megifjítanak, mohón ragadva gyermekké tesznek.”²⁶

A konzervatív tábor további sikertelen kísérletei (a gróf Apponyi György nevéhez fűződő 1862-es tervezet – amely már a későbbi kiegyezés olyan megvalósult elemeit tartalmazta, mint az egyenjogú dualizmus elve, a delegációk intézménye, a birodalmi pénzügyekben „quota” alapján való hozzájárulás –, majd a Forgách-féle 1863-as memorandum – mely jobban törekedett arra, hogy érintkezési pontokat találjon Schmerling Februári Pátensre alapozott koncepciójával: a közös ügyek kezelését a két törvényhozás által választott közös delegációkra bízta volna, és elutasította egy magyar kormány felállításának még a gondolatát is – egyaránt elutasításra találtak), és a vezető személyiségek kormányzati pozíciókból való fokozatos kiszorulása után a konzervatívok kénytelenek voltak a tanulságot levonni, hogy meg kell elégedniük az előkészítő és közvetítő szereppel. Az alkudozás formális vezetését, még inkább a kiegyezés megkötését át kellett engedniük az 1848-as alapot 1861-ben következetesen megvédelmező Deáknak, aki egyedül volt képes többséget biztosítani az általuk ismételt, de eredménytelenül megkísérelt kompromisszum számára.

Jegyzetek

1. Kecskeméthy Aurél: Vázlatok egy év történetéből. Pest, 1862. 113. (a továbbiakban: Kecskeméthy 1862.)
2. Zachar József: Az osztrák-német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom, 1861–1881. Bp., 1981.
3. Szabad György: Az önkényuralom kora. (1849–1867) In: Magyarország története tíz kötetben. 6/1. Bp., 1979. 699.
4. Ferenczi Zoltán: Deák élete. II. kötet. Bp., 1904. 399.
5. Deák Ferenc beszédei. Szerkesztette: Kónyi Manó II. kötet. Bp., 1886. 192.
6. Pesti Napló 1862. június 19. Promemoria ellenfeleink számára.
7. E sorba illeszkedik: Szentiványi Vince: A magyar nemzeti politika helyes iránya. Bécs, 1862.; [Jankovich György]: Egy magánlevél a magyar kérdésben. Pest, 1862.; [Kovács Lajos]: A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862.
8. [Horváth János]: Zala – Zichy Mihály Emlékmúzeum. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 142. Bp., 1989.
9. Csicsery-Rónay István: Zichy Mihály Emlékmúzeum, Zala. Zala, 1992. 22.
10. E tevékenységről bővebben: Laczkó András: Dokumentumok Zichy Antal pályaképehez. Somogy, 1979/3. 69–77. (a továbbiakban: Laczkó 1979.)
11. Zichy Antal: Bukott eszmék. (Autobiographia) Bp., 1890. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 1242.
12. Laczkó 1979. 69.
13. Zichy Antal: Csonka miniszterium, mint közvetítő. Pest, 1866. (a továbbiakban: Zichy 1866.)
14. Zichy 1866. 6.
15. Zichy Antal és Királyi Pál tartott beszédei. Pest, 1861. 4.
16. Kecskeméthy 1862. 226.
17. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. III. kötet Bp., 1932. 423. (a továbbiakban: Berzeviczy 1932.)
18. Berzeviczy 1932. 423.
19. Pesti Napló 1862. június 24.
20. Pesti Napló 1862. június 26., 28., 29., 30.
21. Szemere Bertalan Vukovics Sebőnek 1862. július 5-én írt levelében így minősítette e cikksorozatot: „Kemény felel, szokása szerint elmésen, – de vénasszonyos bőséggel”. In: Szemere Bertalan: Levelek. Pest, 1870. 69.
22. Berzeviczy 1932. 423.
23. Zichy Antal: Magyar szabadelvű-conservatív politika. Pest, 1862. 49–50.
24. A konzervatív sajtóorgánum Pesti Hirnök (amely 1862 júniusában több részletet is közöl a Szentiványi-féle röpiratból) efféle hangnemben ír a kérdésről: „az ősi magyar alkotmány, mellyel a magyar több, mint 1000 évig táplálkozott, felmelegítve is jobb, egészségesebb, mint az 1848-diki parlamentaris ‘kófic’, melyet csak a magyar centralisták gyomra emészthet meg, de szegény magyar ugyan ‘beteg’ lett tőle, s nem is lesz előbb ‘egészséges’, míg neki a szokott eledelét, az ősi municipalis alkotmányt vissza nem adjuk.” (1862. VI. 5.)
25. Berzeviczy 1932. 424.
26. A magyar sajtó története. 1848–1867. II/1. kötet. Szerkesztette: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985. 532.